

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE NAZIM ŞEKİLLERİNDE SOSYAL HAYATIN YANSIMALARI

*Zülküf KILIÇ**

ÖZET

Divan şiirinin salt estetik ve haz çevresinden örülü olduğunu söyleyip bu şiirde başka başka anlam haritalarının çıkarılamayacağını söylemek, Divan şiirini tam anlamamak demektir. Divan şiirinin kaleme alındığı nazım şekilleri dikkatli incelendiğinde, bir övgü şiiri olarak öne çıkan kaside nazım şeklinde, yapılmış olan herhangi bir haksızlık, adaletsizlik gibi bir konunun da işlenebildiği görülecektir. Diğer yandan daha çok aşk duygusunun lirik bir tarzda dile getirildiği gazel nazım şekliyle de marjinalleştirme, haksızlık gibi konuların işlendiği görülecektir. Bu da, Divan şiiri nazım şekillerinin yerleşik, klâsik olanın ötesine taşabildiğinin göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Gösterge, nazım, şekil, şiir, yansıma.

REFLECTIONS OF THE SOCIAL LIFE FROM THE VERSE FORMS IN CLASSICAL OTTOMAN POETRY

ABSTRACT

To say that Classical Ottoman Poetry consists of only aesthetics and pleasure and different meaning maps cannot be derived in this poetry means someone do not understand the Classical Ottoman Poetry thoroughly. When the verse forms by which Classical Ottoman Poetry were written are examined carefully it will be seen that subjects like inequity and injustice could be treated in the qasida verse form which strikes as eulogy. Besides, with the ghazel verse form in which generally the love of

* Dr., Fırat Üniversitesi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

feeling was expressed in a lyric way, subjects like making marginal and injustice were treated, too. It is a sign of verse forms of the Classical Otoman Poetry are beyond the settled and the classic understanding.

Key Words: Form, poetry, reflection, sign, verse.

1. Giriş

Nazım şekilleri, dize ve uyağın bir düzen içinde birleşmesinden oluşur. Nazım türü kavramı ise türlü nazım şekillerinin konu bakımından adlandırılmaları sonucu doğar. Nazım biçimleriyle türler arasında kesin bir bağ aranmaz, şu konu, ancak şu nazım biçimiyle yazılabilir diye bir kayda rastlanmaz. Kimi konuların belirli nazım biçimleriyle yazılmış olması, giderek bir gelenek doğurmuş ve buna çoğunlukla uyulmuşsa da, Divan şairleri, Klâsik şiirin nazım şekillerinin klâsik ve yerleşik konularının dışına da çıkmış toplumun o devirdeki siyasî, sosyal, ekonomik, içtimaî yapısına ayna tutmuşlardır.

Edebiyatla toplum arasında sürekli bir değiş tokuşun olduğu, karşılıklı etkileşimin varlığı söylenebilir; fakat bu etkilerin, özel durumlarda vurgulandığı anlar vardır. Ve bu, belki de, bu ilişkiler içinde bir tür yasallığı yani âhenleri ve birbirini izleyen olaylar dizisini keşfetme olanağı verecektir.

Toplum bir tür dengeyi kurduğu, kendi düzenini bulduğu zaman, bu düzen, bir tür göreceli bir sadakatle yazınsal alana yansır. Yani şair kaside nazım şeklinin klâsik övgü geleneği içinde kalıp yazsa da bu geleneğin dışına taşıdığı, toplumu yansıtacak huzmeler yansıttığı durumlar da olur. Aksi durumda, kriz dönemlerinde –ki bu dönemlerde toplum insana, toplumla veya insanın kendisiyle uyumlu bir imaj artık sunamaz- edebiyat, bu düzensizliğe başkaldırır bu düzensizliğin sebeplerini ve reçetelerini keşfetmeye, kendisi dışında yaşamın gereklilikleriyle hayal dünyasının kaynakları arasındaki evlilikten doğan yeni bir imaj ortaya koymaya çalışır.

2. Eleştirinin Kaleme Alındığı Nazım Şekilleri

Eleştiriler Divan şiirinin bütün nazım şekilleriyle yazılmış, ancak nazım şekillerinden bazılarının diğerlerine göre daha çok kullanıldığı görülmüştür. Çok kullanılma sırasına göre bu nazım

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

şekillerini ve bu nazım şekilleriyle söylenmiş bazı örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz:

2. 1. Gazel

Eleştirilerin gazel nazım şekliyle yapılması, her yüzyılda olmuştur. Divan şiirini emekleme devresinden kurtararak XVI. yüzyılda ayakları üzerinde durabilecek konuma getirinceye kadar uğraşan ilk dönem şairlerinde gazellerle eleştiri yaygındır. XV. ve XVI. yüzyıllarda da bu gelenek pek bozulmamıştır. XVII. yüzyılda Nâbî ile birlikte bu nazım şekliyle eleştiri yapma daha da yaygınlaşmıştır. Gazellerde konu bütünlüğü olmadığı için eleştiriler, bir gazelin bütününden ziyade, gazelin bir veya birkaç beytinde olmuştur.

Gülsitân-ı dehre geldik reng yok bû kalmamış
Sâye-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış
(Nâbî)¹

Hırka vü tâc ile zâhid kerem et sıkleti ko
Âdeme cübbe vü destâr kerâmet mi verir
(Şeyhülislam Yahya)²

Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı
(Fuzûlî)³

Baş egmeziz edânîye dünyâ-yı dûn için
Allâh'adır tevekkülümüz i' timâdımız
(Bâkî)⁴

¹ G.353-1

² G.107-5

³ G.273-5

⁴ G.192-2

Sor dil-i miskînimin derdin perişân zülfüne
 Hâlini bilmez perişânın perişân olmayan
 (Ahmed Paşa)⁵

Fakîre zâd yok ârâste-hân-ı ekâbirden
 Hemân çînîsi çok bir meclis-i tasvîdir gûyâ
 (Sabit)⁶

Sanma ey h'âce senden zer ü sîm isterler
 "Yevme lâ-yenfa^cu" da kalb-i selîm isterler
 (Rûhî)⁷

Bağrı başlı gözü yaşlı yıldızı alçak olur
 Her kişi düşman olur ger eylese gavgâ garîb
 (Necâtî)⁸

Ey şeh-i ^cadil senin teg ^cârifin devrinde uş
 Bülbüle hem-sohbet olmak hayf olur her
 zâğ ile
 (Ahmed-i Dâ'î)⁹

Cihân-ârâ cihân içindedir arayı bilmezler
 O mâhiler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler
 (Hayâlî)¹⁰

⁵ G.227-2

⁶ G.13-5

⁷ G.417-1

⁸ G.26-3

⁹ G.290-1

¹⁰ G.53-1

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/2 Winter 2009*

Bu cihân beglerinin ehl-i kemâle dâyim

Kuru tahsînine vü ettiği ihsânına yuf

(Usûlî)¹¹

2. 2. Kaside

Kaside nazım şekliyle yapılmış olan eleştirilerde kişisel birtakım beklenti ve isteklerin yerine getirilmemesinden kaynaklanan eleştirilerde şairler, bu beklentilerini gizleyip toplum adına konuşmuşlardır. Toplumsal eleştirilerin dışında fertleri konu edinen hicivler, muhatabının fizikî ve Rûhî bütün yönlerine saldıran, onu her şeyiyle yerin dibine geçirmeyi amaçlayan hicivler de kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Yalnız eleştirinin kişisel boyutu konumuz dışında olduğu için vereceğimiz örnekler sosyal içerikli eleştiriler olacaktır.

Başlı başına kişileri hicvetmek için yazılan kasideler de vardır. Hiciv kasideleri, bütün bölümleri bulunan kasideden ziyade, doğrudan doğruya hicve başlayan, genellikle taç beyti bulunmayan ve bedduâ ile biten kasidelerdir. Medhin yerini hiciv alınca, duanın yerini beddua alır. Medhiyede memdûha yakıştırılan bütün vasıflar, hicivde tersine çevrilmiş, cesâretin yerini korkaklık, cömertliğin yerini pintilik, güzelliğin yerini çirkinlik almıştır. Tümü hiciv olmayan kasidelerde hiciv ifade eden beyitler daha çok kasidenin dilek ve nesîb bölümünde yer almıştır.

Yılanın zehrine degin ne kim var kudretin eydür

Ne resm-ile ki der tiryâk deme kim yalan söyler

(Ahmedî)¹²

Bir begin hayrın bana vermek revâ görmez dahı

Her yetîmin malı birle iş ider kâzı'l kuzât

(Ahmed-i Dâ'î)¹³

¹¹ G.57-6

¹² K.35-29

¹³ K.12-27

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Ekseri kâdîların rüşvet tarîkin tutmada
 Hürmet-i şer^c-i Resûl-ı müctebâ eksilmede
 (Rûhî)¹⁴

Zamâne eylemez hürmet amân vermez dem-i fırsat
 Gerek dervîş-i dil-rîş ol gerek şâh-ı cihân-bân ol
 (Bâkî)¹⁵

Râhat olmaz sûzeni mak'âdda da ma' zül-i cah
 Gonca-ı nakşî batar endâmına enser gibi
 (Sabit)¹⁶

Necef'te bağlamayam Hak hidmetine kemer
 Gidip Firenk diyârına bağlayam zünnâr
 (Fuzûlî)¹⁷

Riyazetinde riyası olan kişi bir zağ
 Şu kim gıdâ ile ten-perver ola bir hammâl
 (Yahya Bey)¹⁸

Görürse ayb u hâlel setr ü sed eder ârif
 Hased durur nola ger ta'n eder ise cühhâl
 (Şeyhî)¹⁹

¹⁴ K.32-20

¹⁵ K.11-4

¹⁶ K.43-80

¹⁷ K.6-38

¹⁸ K.20-14

¹⁹ K.3-58

Lik insân olana vech-i ma' iŧet lâzım
Hırka vü lokmaya muhtâcdır erbâb-ı Hudâ
(Rûhî)²⁰

Nâme-veŧ olma iki yüzlü gül ol defteri dür
Resm edinme iki dilliliđi mânend-i kalem
(Hayâfî)²¹

'Anâsırda berâberken bu mahlûk
Kimi ednâ kimi a'lâ nedendir
(Hayretî)²²

Hâl-i dilden bâ-haber kâmil bulunmaz degmede
Câhil artup merd-i dânâ mücmelâ eksilmede
(Rûhî)²³

Başını kes dilini dil ŧu kiŧinin kim ola
Zâhiri doğru kalem gibi içi eğri çü nâl
(Necâtî)²⁴

Kaside nazım ŧeklinin türleri olan tevhîd ve na'tlarda da sosyal bozukluklar, aksaklıklar dillendirilmiŧ, toplumun kanayan yaralarına dikkat çekilmiŧtir.

²⁰ K.17-14

²¹ K.24-9

²² K.17-16

²³ K.32-23

²⁴ K.16-34

Nedir bu güm-rehî-i vâdî-i tama'-kârî

Nedir bu dağdağa-i pîç ü tâb-ı nâ-âsûd

(Sabit)²⁵

İzzet bulan bu meşgaleden bî-niyâzdır

Nefs-i azîzi su-yi taleb bed-sigâl eder

(Nâ'îlî)²⁶

Cerâhat olmasa a^czâda zâhir olmaz kan

Tereşşuh eylemez elbette sınımadan mînâ

(Fehîm-i Kadîm)²⁷

2. 3. Kıt'a

Eleştirilerde, gazel ve kasidelerden sonra en çok kullanılan nazım şeklidir. Eleştiriler çoğu zaman bir nükteye, bir mazmuna bağlı olarak çarpıcı ve etkili olma amacını taşıdıklarından iki beyitten oluşan ve bir mana bütünlüğü bulunan kıt'a nazım şekli tercih edilerek de yapılmışlardır. Akılda kalıcı olması ve kafiye bulma kolaylığı da başka bir tercih sebebidir. Kıt'alarda mahlas kullanılmadığı için, şaire mahlasını saklayarak, eleştirisi yüzünden -özellikle devlet ve devlet ricalinin eleştirisinde- kendisine yönelebilecek hücumlardan korunma imkânı vermesini de bu sebeplere ekleyebiliriz.

Olmuşuz bir hîle-perdâzın esîr-i mekri kim

Sufre-i eflâktan nân-ı nücûmu çaldırır

Tîşe-i mekri havâle etse hâk-i hîleye

Mısır ile Bağdâd'dan Şatt ile Nîl'i kaldırır

İtse bâd-ı mekr ile tahrîk-i deryâ-yı fiten

Şaşkın ördek gibi şeytânı götünden daldırır

(Nâbî)²⁸

²⁵ K(Nâ't).2-3

²⁶ K(Nâ't).1-39

²⁷ Tevhîd 1-11

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Bu gûne dadı tuzu kalmadığı Şehbâ'nın
 Emîn-i memlehanun bî-nemekliğindendir
 Bu denli bâr-ı girân olduğu bu memleketin
 Hımâr-zâde fakîrin eşekliğindendir

(Nâbî)²⁹

Eyleme câme vü destâr ile fahr ey hâce
 Bakmaz ol surete °ârif ki ola bî-ma°nî
 °Arz edip mâliki yâd eyleme asl u nesebin
 Dinlemez ol sözü °âkil k'ola mâlâya°ni

(Rûhî)³⁰

Taş atdı çâr-tâk-ı hammârı yıktı vâ'iz
 Dahl etti nerdübâna bir hayli çıktı vâ'iz
 Mecliste el öperken zâlim zarâfet etti
 Dest-i latîf-i yâri bir pâre sıktı vâ'iz

(Sabit)³¹

Her kimin var ise zâtında şerâret küfrü
 İstîlâhât-i ulûm ile müselmân olmaz
 Ger kara taşı kızıl kan ile rengîn etsen
 Tab°a tagyîr verip lâ°l-i Bedahşân olmaz
 Eylesen tûtiye ta°lim-i eda-yi kelîmat
 Nutku insân olur ammâ özü insân olmaz
 Her uzun boylu secâ°at edebilmez da°vî
 Her ağaç kim boy atar serv-i hırâmân olmaz

(Fuzûlî)³²

²⁸ Kt.32

²⁹ Kt.33

³⁰ Kt.16

³¹ Kt.17

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/2 Winter 2009*

Ey hâce vâki oldısa kat'-ı ta'allukât
 Gam yemeniz hünerle ferid-i zamânesiz
 Bir iki gonca üzme ile dest-i hâdisât
 Lâzım değil ki bâğ-ı cihândan usanasız
 Anlar ferâgat uyhusuna vardı siz nice
 Bezm-i belâda şem misâline yanasız
 Ayb etmek olmaz âh ü enin ettiğimize
 Çün mihr ü şefkat ile bugün ata anasız
 Olman melûl bildiğimiz rûzigâr ise
 Anca oğullar ohşaya anca kıvanasız
 (Necâtî)³³

Neng ü ârı büt edinmekten ise bin kerre
 Ehl-i irfân arasında usanıp sınımak yeg
 Yaşlı kerkesler ile konuşup uçmaktan ise
 Yavru şâhinler içinde kana boyanmak yeg
 Kefen olmaktan ise hâce mü'ezzin destâr
 Hûblar şevkine meclisde oda yanmak yeg
 (Hayâlî)³⁴

Bahîl kılmasa cem^c ettiği direm sarfın
 Nihâl-i maksadı ser-sebz olup semer vermez
 Elindeki güheri bezl kılmasa mümsik
 Şeb-i gamına emel müjde-i seher vermez
 (Fuzûlî)³⁵

³² Kt.13

³³ Kt.48

³⁴ Kt.17

³⁵ Kt.14

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/2 Winter 2009*

Kimi herze nifâk u hercâyî

San'atı gıybet ü melâhîdir

(Nef'î)³⁶

Sosyal eleştirilerin konu edildiği kıt'a örneklerini incelediğimizde, beyit sayısı ikiden fazla olan kıt'a (kıt'a-yı kebîre) sayısının daha çok olduğunu görüyoruz. Bu tür kıt'aların beyit sayısı, çeşitli mecmûalarda farklı sayılarda olabilmektedir. Bu durum beğenilen bir kıt'aya zamanla benzer kıt'aların ilave edilmesinden dolayı meydana gelebileceği gibi, bazı beyitlerin unutulmuş olmasından dolayı da meydana gelebilir. Aşağıdaki kıt'anın beyit sayısının farklı mecmûalarda farklı beyit sayılarının olabileceğini söyleyenler de var³⁷.

Sekbân-ı sefer-dîde-i pejmürde-kıyâfet

Kâdîların ardındaki oğlânına benzer

Hânendelerin sahte-i nâmûs-ı vekârı

Çingânelerin şüpheli imânına benzer

Bahrî ki binâ eylediği çeşme-i bî-âb

Pinti Hamîd'in ettiği ihsânına benzer

Şehr oğlanının yolda sefihâne edâsı

Serhòşların âdâb ile erkânına benzer

Görmek dileyen mâh-ı hilâl-i Ramazânı

Devletlilerin sofradaki nânına benzer

Küttâbların mahfazası ekseri şimdi

Kassâbların yağlıca cüzdânına benzer

Hemşehrilerin tâ o kadar kesreti var kim

Nâbî'nin evi şimdi katır hânına benzer

(Osman-zâde Taib)³⁸

³⁶ Kt.1-23

³⁷ Ahmet Talat Onay'ın nakline göre, Maarif Vekâleti yazma mecmûalarının birinde bu kıt'a, 18 beyit ve kime ait olduğu belli değil.

³⁸ Kt.9

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

2. 3. 1. Tarih

Bir nazım şekli değil de türü olan tarihler, genellikle kıt'a nazım biçimiyle yazılırlar. Belli bir tarihi belirtmek üzere yazılan tarihlerle ara ara sosyal içerikli eleştiriler de yapılmıştır. Tarih nazım türüyle eleştirmek çok yaygın olmamasına rağmen, tarih nazım türüyle yapılan eleştirileri burada zikretmemizin sebebi, tarihlerin genellikle kıt'a nazım biçimiyle yazılmış olmalarıdır.

Mezra'-ı 'isyâna ekmişti gelip tohm-ı fesâd

Biçti mahsûl-ı nedâmet herçi kârî bidrevî

(Sabit)³⁹

Şihne-i hıfzı eğer eylese bâtında zuhûr

Mekr-i Şeytândan olur reste kulûb-ı zühhâd

(Şeyh Gâlib)⁴⁰

2. 4. Terkib-i bent

Bu nazım şekliyle yapılan eleştiriler, belki de Rûhî-i Bağdâdî'nin meşhur "Terkib bend"inden dolayı çok sanılmış olabilir, fakat incelemiş olduğumuz Divanlar içerisinde, bu sayının çok olmadığı görülmüştür.

Bu  alem-i fânide ne mîr ü ne gedâyız

A lâlara a lâlanırız pest ile pestiz

(Rûhî)⁴¹

Sûfî ki safâda geçinir mâlik-i dînâr

Bir dirhemini alsan olur hâtırı derhem

(Rûhî)⁴²

³⁹ Tr.21-13

⁴⁰ Tr.72-27

⁴¹ Tb.1-1-6

⁴² Tb.1-3-5

Gör zâhidi kim sâhib-i irşâd olayın der
Dün mektebe vardı bugün üstâd olayın der
(Rûhî)⁴³

Bin girye edersin seni ahır ayırırlar
Ferzend ü zen ü tantana-i sîm ü zerinden
(Rûhî)⁴⁴

Vardım seherî tâ^c at için mescide nâgâh
Gördüm oturur halka olup bir nice gümrâh

Girmiş kimisi vahdete almış ele tesbîh
Her birsinin vird-i zebânı çil ü pencâh

Dedim ne satarsız ne alırsız ne verirsiz
K'aslâ dilinizde ne nebî var ne hod Allah

Dedi biri kim şehrimizin hâkim-i vakti
Hayr etmek için halka gelir mescide her gâh

İhsâmı ya pencâh ya çildir fukarâya
Sabr eyle ki demdir gele ol mîr-i felek-câh

Geldiklerini mescide bildim ne içindir
Yüz döndürüp andan dedim ey kavm olun agâh

⁴³ Tb.1-4-1

⁴⁴ Tb.1-8-1

Sizden kim ırağ oldu ise Hakkâ yakındır
Zîrâ ki dalâlet yoludur gittiğiniz râh

Tahkîk bu kim hep işiniz zerk u riyâdır
Takilddesiz tâ^catiniz cümle hebâdır

(Rûhî)⁴⁵

Dünyada denîlerden edersin tama^c-ı hâm
Ey hâm-ı tama^c niceye dek bu tama^c-ı hâm

Bir âdemi ger cübbe vü destâr ile görsen
Eylersin anın cübbe vü destârına ikrâm

Nakşın çıkarıp eylemedin zâtını ma^clûm
Başlarsın ana eylemege fakrını i^clâm

Cerrâr deyi vermez olur Tanrı selâmın
Şerminden eder etse sana hâbbece in'âm

Sen er olasın hırkada nâmın ola derviş
Mülhid deyi yandıрмаğa eyler seni ikdâm

Yazık sana kim eyleyesin hırs u tama^cdan
Bir cübbe için kendini ^câlemlere bed-nâm

Yok sende kanâ^cat gözün aç olduğu oldur
Rızkın erişir sana eger subh eger şâm

⁴⁵ Tb.1-9.1-8

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Et lokması lâzım mı toyurmaz mı seni nân
 Zehr olsun o lokma k'ola pes-mânde-i dûnân
 (Rûhî)⁴⁶

Ebnâ-yı zamânın talebi nâm u nişândur
 Her biri tasavvurda fulân ibn-i fulândır

Güftâra gelip söyleseler cehl-i mürekkeb
 Zu^cminca velî her biri bir kutb-ı zamândır

Erbâb-ı hîred zerre kadar mu^c tekid olmaz
 Ol mürşide kim mu^c tekid-i bî-haberândır

Taklîd ile seccâde-nişîn olmuş oturmuş
 Tahkîkde amma hâr-ı bî-küsiste ^cinândır
 (Rûhî)⁴⁷

Sûfî ki riyâ ile eder kendiyi mevsûf
 Evkât-ı şerîfi ola taklîd ile masrûf
 (Rûhî)⁴⁸

Minberde hâtîb ola vü mahfelde mu^carrif
^cÂr eylemeğe olduğuna cehlile ma^crûf
 (Rûhî)⁴⁹

⁴⁶ Tb.1-10.1-8

⁴⁷ Tb.1-11.1-4

⁴⁸ Tb.1-13-9

⁴⁹ Tb.1-14-1

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/2 Winter 2009*

°Alemde ki kâmil çeke gam zevk ide câhil
 Yerden göge dek yûf bana ger demeyem yûf
 (Rûhî)⁵⁰

Zî-kıymet olunca nedelim câh u celâli
 Yûf anı satan dûna harîdârına hem yûf
 (Rûhî)⁵¹

°Arif ki ola müdbir ü nâdân ola mukbil
 İkbâline yuf °âlemin idbârına hem yuf
 (Rûhî)⁵²

Dünyâ talebiyle kimisi halkın emekde
 Kimi oturup zevkile dünyâyı yemekde
 (Rûhî)⁵³

A°yân-ı cihândan kerem umma anı sanma
 Asâr-ı °ata ola ne pâşâda ne begde
 (Rûhî)⁵⁴

Mutbahlarına ac varan âdem degenek yer
 Derbânları var göz kapıda el degenekde

Bir devrde geldik bu fena °âleme biz kim
 Asâr-ı kerem yok ne beşerde ne melekde

⁵⁰ Tb.1-14-6

⁵¹ Tb.1-15-3

⁵² Tb.1-15-6

⁵³ Tb.1-15-9

⁵⁴ Tb.1-16-2

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/2 Winter 2009*

Ağyâr vefâdan dem urur yâr cefâdan
Âdemde vefâ olmaya vü ola köpekde

Evc-i felege basdı kadem câhile câhil
Erbâb-ı kemâlin yeri yok zîr-i felekde

(Rûhî)⁵⁵

2. 5. Terci-i bent

Bu nazım şekliyle yapılmış olan eleştiriler de terki-i bentten çok farklı değildir. Terki-i bent veya terci-i bendin tamamı eleştiri olabildiği gibi bir veya birkaç bendi eleştiriye ayrılmış olabilir. Bu bentlerin de tamamı değil, içlerinden birkaç beyti eleştiri olabiliyor.

Gittin vefâ-yı 'ahdi sığın bizi terk edip
Bildik zamâne dostluğuna yoğ imiş bekâ

(Ahmed-i Dâ'î)⁵⁶

Heb kahbenin mümessek idi cümle yaldızı
Ta'tîr ederdi gül gibi cânın dimağını

(Sabit)⁵⁷

Mansıb sakız gülü dil-i pür-nağme 'andelîb
Rağbet edip de çam sakız olmak değil garîb

(Sabit)⁵⁸

⁵⁵ Tb.1-16.2-6

⁵⁶ Tc.1-3-2

⁵⁷ Tc.1-5-3

⁵⁸ Tc.1-7-1

Cerr-i kelâm eder deyi ihsânımı gören
Geçdi mukayyed olmadı redd-i selâm ile
(Sabit)⁵⁹

Dinle ey erbâb-ı ma'ânâ halk-ı 'âlem hâlını
Cem' ederse doymaya küllî cihânın mâlını
(Rûhî)⁶⁰

Hîle vü tezvîre düzdi cümlesi ef'âlını
Birisi kılmaz mutâbık fi'line akvâlını
(Rûhî)⁶¹

Şevket-i dünyâ-yı dûna düştüler leyl ü nehâr
Kıldılar bir kâse bal için belâyı ihtiyâr
(Rûhî)⁶²

Tâc u hırkayla müzeyyen oluben her subh u şâm
İ'tikâd etsin deyi bana cem' -i hâs u 'âm
(Rûhî)⁶³

'Âr ederler vermeğe dervîş-i 'uryâna selâm
'Arif olan bunlar ile nîk ü bed etmez kelâm
(Rûhî)⁶⁴

⁵⁹ Tc.1-8-2

⁶⁰ Tc.2-1-1

⁶¹ Tc.2-1-4

⁶² Tc.2-2-3

⁶³ Tc.2-3-2

⁶⁴ Tc.2-3-4

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Kâdı vü müftû müderris der isen ey nîk-nâm
Meyl edip mâl u menâla râh-ı Hak urmaz kadem

Cübbe vü destâr ile her biri bir °âli-°âlem
Dûn-himmettir kamusu zerrece yokdur kerem

Her biri garrâlanıp mâl u menâla dem-be-dem
Hor-nümâ olup sanır kendiyi şahs-ı muhterem

Kimisi kılar nasîhat halka kılıp feth-i fem
Gerçi bilir ma°nii kendisi tutmaz ey dedem
(Rûhî)⁶⁵

Ger sorarsan hâlını ehl-i tarîkin ey cevân
Adı kalmıştır anın dahi cihân içre hemân

Toldu erkân-ı tarîkat şimdi küllî câhilân
Anda dahi kalmadı bir ehl-i °irfâna mekân

Sözleri sâhib-kemâlin lehv ü lefv oldu hemân
Tuttu câhil °âlemi cehlile pîr oldu cihân

Künc-i °uzlet tuttu ehl-i Hak olup halkdan nihân
°Arif isen ihtilâtı sen de bat° et bî-gümân
(Rûhî)⁶⁶

⁶⁵ Tc.2-5.1-4

⁶⁶ Tc.2-6.1-4

Mahbûb olmayana mahabbet ne fa'ide

Ger hüsn olmasa kuru ziynet ne fa'ide

(Rûhî)⁶⁷

Dürler dökerse yoluna bigâneden sakın

Cehd eyle dâma düşmeyesin dâneden sakın

(Rûhî)⁶⁸

Dîdâra ermek ise safâ ile niyetin

Alçak gönüllü ol yürü âb-ı revân gibi

Bârân-ı mihnet evvel anın başına yağar

Şol kimse kim büyüklene kûh-ı girân gibi

(Yahya Bey)⁶⁹

Bu zu'ma düştü münkirler ki himmet kalmamış aslâ

Cihânda merd-i ma'nâ şîr-i savlet kalmamış aslâ

Gürûh-ı evliyâda zerre kudret kalmamış aslâ

Sanırlar hâşe li'llâh hiç kerâmet kalmamış aslâ

Budur sohbetleri kim Haydariyyet kalmamış aslâ

Geçen pîrânın ervâhında kuvvet kalmamış aslâ

Yetiş ey seyf-i meslûl-i tarîkat şîr-i Yezdânî

Erenler pîşvâsı Hazret-i Sultân-ı Divanî

(Şeyh Gâlib)⁷⁰

⁶⁷ Tc.3-3-2

⁶⁸ Tc.3-3-5

⁶⁹ Tc.4-3.4-5

⁷⁰ Tc.3-4

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Maksadın bey' u şîrâ ribh u hasâret deĝile
 Keremin beste-i ser-rişte-i illet deĝile
 Bî-garaz lutfun ümîd etme kabâhat deĝile

Müsta'id kıt yoĝısa lutfuna isti'dâdım
 Sana güçlük mü var ey şâh-ı kerem-mu'tâdım
 (Şeyh Gâlib)⁷¹

2. 6. Beyit

Divanlarda bir beyitten meydana gelen eleştiriler çoktur. Eleştiri beyitleri müfred (kafiyesiz beyit) veya matla (kafiyele beyit) şeklinde olabilir. Matla şeklinde olanlar daha çoktur. Yalnız şunu unutmamalıyız ki, kafiyele olan beyitlere de “müfred” denildiği olmaktadır.

Mecmûalarda çoğunlukla sayfa kenarlarına yazılmış olan beyitler, gerçekte başka bir manzûmenin beyti olabilir. Hoşa giden beyitlerin uygun zaman ve zeminlerde tekrarlanması, onlara bir müddet sonra müstakil beyit hüviyeti kazandırabilmektedir.

Sakın hediye-i 'ûd eylemen edeble talep
 Zamâne hacılarında ne 'ûd var ne edep
 (Sabit)⁷²

Muglime hâl-i dil ile katı çok pend etti
 Söyleye söyleye ağzında götün tüy bitti
 (Sabit)⁷³

Ben ayrılalı tapından habibim oldu sarıh
 Sahih imiş bu haber ki el-harîsu mahrûm
 (Ahmed Paşa)⁷⁴

⁷¹ Tc.14-10

⁷² Mf.11

⁷³ Mf.158

⁷⁴ Mf.24

Ne gam  azl-i ebed nefy-i beled oldunsa ey Bâkî

Cihânın mansıb u câhı değildir kimseye bâkî

(Bâkî)⁷⁵

Sözü bu vâ‘izin mahbûb sevme bâde nûş etme

İki âlemde âgâh olmayan nâ-dânı gûş etme

(Şeyhülislam Yahya)⁷⁶

2. 7. Müseddes ve Tesdîs

Müseddes nazım şekliyle yapılmış eleştiriler daha çok XVI. yüzyılın sonunda başlamış; XVII. yüzyıl ve sonrasında yaygınlaşarak devam etmiştir. Müseddesler, çoğunlukla beşinci ve altıncı mısraları her bendin sonunda tekrarlanan “mütekerrir müseddes” şeklindedir. Çok çarpıcı olan ve bendler arasındaki mana birliğini sağlayan bu beyit, yalnız başına ele alındığında beyt-i berceste denilebilecek özelliklere sahiptir. Bilinen güzel bir beytin üzerine 4 mısra eklemek suretiyle meydana getirilen müseddesler (tesdis) de vardır.

Erbâb-ı zühdü merd-i Hudâ anladın gönül

Bedmesti câm-ı feyze sezâ anladın gönül

Dünyâyı müsta'idd-i bekâ anladın gönül

Sehv eyledin savâbı hâta anladın gönül

Âlemde âdem olmadığın bilmedin dahi

Âlem bu âlem olmadığın bilmedin dahi

(Nâ'îlî)⁷⁷

Tedbîrini terk eyle takdîr Hudânındır

Sen yoksun o benlikler hep vehm ü gümânındır

Birden bire bul aşkı bu tuhfe bulanındır

Devrân olalı devrân erbâb-ı safânındır

Aşıkda keder n'eyler gam halk-ı cihânındır

⁷⁵ Mt.23

⁷⁶ Mf.44

⁷⁷ Msd.3-8

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır

(Şeyh Gâlib)⁷⁸

Hasûd sûret-i ahvâlîme nazer kılmaz

Cefâ kılar men-i bî-çâreye hazer kılmaz

Sanır ki nâle vü zârım ana eser kılmaz

Anı mürûr ile âlemde der-be-der kılmaz

Zamâne içre mücerredir intikâm-i zamân

Hemîşe yahşıya yahşı verir yamana yaman

(Fuzûlî)⁷⁹

2. 8. Muhammes ve Tahmis

Muhammes nazım şeklinde yapılmış eleştirilere daha çok XVII. yüzyıldan sonra karşılaşıyoruz. Daha önceki yüzyıllarda yazılmış olan muhammeslerde eleştiri olarak vasıflandırılacak bendler, elbette bulunabilir. Bizim kastettiğimiz, sosyal konularda yazılmış olan muhammeslerdir.

Muhammes şeklinde yazılmış eleştiriler, beşinci mısraı her beytin sonunda tekrar edilen mütekerrir muhammes veya her bendin beşinci mısraı ilk bend ile kafiyeli olan müzdevic muhammes şeklindedir.

Tahmisin sözlük anlamı “beşleme, beşli duruma getirme”dir. Bir gazelin beyitlerinin üstüne aynı ölçü ve uyakta üçer dize ekleyerek yazılmış muhammese denir.

İncelemiş olduğumuz eserlerde geçen muhammesler, musammat genel başlığı altında ve yine musammat diye geçtikleri için, biz de Divanlarda adlandırıldığı şekilde muhammesleri musammat diye zikrediyoruz.

⁷⁸ Msd.5-1

⁷⁹ Msd.2-5

Bakma nü'um ile görünen kâr-hâneye
 Aldanma murg-ı hâne gibi dâm u dâneye
 Her lahza tîr-i himmet irişmez nişâneye
 Ta'n etme şeyh-i şehre imâm-ı yegâneye
 Gördün zemâne uymadı sen uy zemâneye

(Yahya Bey)⁸⁰

Tâ'at-i Hak mûnis-i bezm-i bekâdır 'âkıbet
 Sıhhat-i cân u beden senden cüdâdur 'âkıbet
 Bâd-ı sarsardır fenâ 'âlem hebâdır 'âkıbet

Ko bu 'ayş u 'işreti çünkim fenâdır 'âkıbet
 Yâr-i bâkî ister isen olmaya tâ'at gibi

(Bâkî)⁸¹

2. 9. Murabba ve Terbi

XV. ve XVI. yüzyıllarda murabbayla eleştiri nispeten görülse de sonraki yüzyıllarda murabba ve terbiyle eleştiri yapmanın pek tercih edilmediğini gördük.

Bir gazelin beyitleri üzerine iki dize ilavesine terbi denir.

Kimseye etmez vefâ bilirsin eyyâm-ı dü-reng
 Bî-vefâ dünyâ için lutf eyle kardaş etme ceng
 Her ağaç dibinde saldı sâyeler nat'i-peleng
 Bağa gel kim taraf-ı gülşen hûbdur mergûbdur

(Necâtî)⁸²

⁸⁰ Mm.19-1

⁸¹ Mm.4-3

⁸² Mu.1-4

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/2 Winter 2009*

2. 10. Tuyuğ

İncelemiş olduğumuz Divanlar içerisinde Nesimî dışında tuyuğ yazan şaire rastlamadık.

Akreb oldu âlemin halkı vü mâr
Fitne yayıldı âlâ kavmiş'ş-şerâr
Kanda var bir arı bânın doğru yâr
Kanı insâf ü mürüvvet kimde var

(Nesimî)⁸³

Kandadır yâr et gönül yâr isteme
Yâr anın adı durur var isteme
Bî-vefâ dünyâda dîdâr isteme
Çün vefâ yoktur vefâ-dâr isteme

(Nesimî)⁸⁴

2. 11. Müstezad

Müstezad nazım şekliyle yapılmış eleştiri çok azdır. İncelemiş olduğumuz Divanlar içerisinde sosyal eleştirinin konu edildiği örneklere, Ahmed-i Dâ'î ve Şeyh Gâlib Divanlarında rastladık.

Sâkî kadehi vâcize sun içe hatîbe
tâ germ ola meclis
Ger mest edesin kâziyile şeyh-i zamânı
reşk ede imâmı

(Ahmed-i Dâ'î)⁸⁵

⁸³ Ty.84

⁸⁴ Ty.280

⁸⁵ Mz.2-7

İhlâsı koyup zerk eden ol sûfi-yi zerrâk
 kim bâl ü peri yok
 Tâvûs ola ger komayalar uçmağa anı
 heyhât revâ mı
 (Ahmed-i Dâ'î)⁸⁶

Yâ Hak dedi Mansûr hemîn menzilin aldı
 başın göğe saldı
 Da'vî-i Ene'l-Hak'ta kemânlar yasanıptır
 gavgâ uzanıptır
 (Şeyh Gâlib)⁸⁷

2. 12. Mesnevî

Mesnevî nazım şekliyle yapılan eleştiriler, söyleme kolaylığı sebebiyle, sosyal eleştirilerde tercih edilen nazım şekillerindedir. Şhregiz, târifât-nâme, hûbân-nâme, hamam-nâme, bah-nâme, zenân-nâme, hurre-nâme, har-nâme, berber-nâme, pend-nâme, narh-nâme, nigar-nâme, vasiyyet-nâme gibi isimlerle anılan eserler ve Mihnet-keşân, Hayriyye, Lutfiyye, gibi özel isimlerle anılan eserler içerisinde sosyal eleştiri olarak niteleyebileceğimiz beyitler veya bölümler bulunmaktadır. Yalnız yapmış olduğumuz bu çalışmada müstakil mesnevileri incelemediğimiz için örneklerimiz, Divanlar içerisinde yer alan mesnevi nazım şekli kullanılarak yazılan manzumelerden ibarettir.

Bilen ol hâleti Divanelerdir
 Edenler güft-ü-gû bî-gânelerdir
 (Şeyh Gâlib)⁸⁸

⁸⁶ Mz.2-8

⁸⁷ G(Mz).74-8

⁸⁸ Ms.4-46

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/2 Winter 2009*

Çü olmuş dostluk düşmenlik olmaz

Bu er meydândır har-zenlik olmaz

(Şeyh Gâlib)⁸⁹

2. 13. Mu'amma

İsme delâlet eden bilmece anlamına gelen mu'amma örneğine sadece Nâbî Divanı'nda rastladık.

Gerçi pâ-mâl-ı  itâb olur gönülsüz iş gören

Merdüm-i  âriftir anı gördüğünde dil veren

(Nâbî)⁹⁰

3. Sonuç

Sosyal eleştiriler, hemen hemen bütün nazım şekilleriyle de yapılmış; ancak genele bakıldığında en çok gazel nazım şeklinin kullanıldığı görülmüştür. Kaside nazım şekliyle yapılan sosyal eleştiriler, XVII. yüzyılda artış gösterir. Bunlar medhiyenin karşıtı olan eleştirilerdir. Bazen zamanın kötülüğünden bahseden girişler yapılmakta, akabinde devlet ricâlinin ihmal edip itibar etmediği kimselerin durumu sorgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

AK, Coşkun (2001), **Rûhî-i Bağdâdî Divanı**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

AKDOĞAN, Yaşar (1979), **Ahmedî Divanı ve Dil Hususiyetleri: Gramer, Sentaks, Sözlük**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

AKKUŞ, Metin (1993), **Nef'î Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.

⁸⁹ Ms.10-47

⁹⁰ Mum.37

- AYAN, Hüseyin (2002), **Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni**, TDK Yayınları, Ankara.
- BİLKAN, Ali Fuat (1997), **Nâbî Divanı**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977), **(Taşlıca) Yahyâ Bey Divanı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, No: 2233, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, M. Ali TANYERİ, (1981), **Hayrefî Divan**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- İPEKTEN, Haluk (1990), **Nâ'îlî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1990), **Usûlî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- , C. KURNAZ (1990), **Şeyhî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KALKIŞIM, Muhsin (1994), **Şeyh Gâlib Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARACAN, Turgut SABİT, (1991), **(Bosnalı Alaaddin) Sabit Divanı**, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas.
- KAVRUK, Hasan (2001), **Şeyhülislâm Yahyâ Divanı**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), **Bâkî Divanı (Tenkitli Basım)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MACİT, Muhsin (1997), **Nedîm Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- MENGİ, Mine (1995), **Mesîhî Divanı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- ONAY, Ahmet Talat (1996), **Türk Şiirinin Vezni**, (haz. Cemal Kurnaz), Ankara.
- ÖZMEN, Mehmet (2001), **Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin, Gramer, Tıpkı Basım)**, TDK Yayınları, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihat (1992), **Ahmet Paşa Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- (1992), **Necâtî Beg Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- (1992), **Hayâlî Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

ÜZGÖR, Tahir (1991), **Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

YATMAN, Mustafa (1989), **Osman-zâde Tâib Divanı'ndan Seçmeler**, KB Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*